



Krzysztof Rajtarski¹

Znaczenie wolności i godności klasy średniej w zapoczątkowaniu rewolucji przemysłowej XVIII-wiecznej Anglii²

Streszczenie

Rewolucja przemysłowa zainicjowała marsz ludzkości ku bogactwu. Rozpoczęta w XVIII w. w Anglii, trwale zmieniła układ społeczno-instytucjonalny świata. Podjęto wiele prób wyjaśnienia genezy rewolucji. Jedną z nich, zaproponowaną przez D. N. McCloskey, widzi w tym przełomie rezultat powszechnej zmiany opinii społeczeństwa odnośnie do kreatywności, przedsiębiorczości oraz innowacyjności. Wraz ze zmianami politycznymi doprowadziło to do wzrostu wolności i godności angielskiej klasy średniej i stworzyło dogodne warunki dla eksplozji innowacyjności. McCloskey nie wyjaśnia jednak, w jaki dokładnie sposób wzrost godności oraz wolności osób przedsiębiorczych przekłada się na wzrost innowacyjności. Celem pracy jest opisanie tego mechanizmu. W dyskursie zastosowano krytyczną analizę literatury oraz wnioskowanie dedukcyjne. Z badań wynika, że wzrost godności motywuje ludzi do zwiększenia aktywności w realizacji własnych projektów gospodarczych, zaś wzrost wolności umożliwia wzrost udziału społeczeństwa zaangażowanego we własne projekty. Finalnie wzrost aktywności gospodarczej zwiększa liczbę uczestników rynku, co wymusza szukanie dodatkowej renty poprzez tworzenie oraz wdrażanie innowacji.

Słowa kluczowe: rewolucja przemysłowa, godność, wolność, innowacje

¹ Mgr Krzysztof Rajtarski, Wydział Ekonomii i Finansów Uniwersytetu w Białymstoku, ul. Warszawska 63, 15-078 Białystok, e-mail: k.rajtarski@uwb.edu.pl, nr ORCID: 0000-0002-1458-1008.

² Artykuł jest efektem realizacji projektu „Central European Congress of Economic History. Modernization processes in Younger Europe” realizowanego przez Uniwersytet Rzeszowski w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki RP „Doskonała nauka – wsparcie konferencji naukowych”, numer umowy DNK/SP/512085/2021.

Wstęp

Rewolucja przemysłowa zmieniła oblicze świata na wielu płaszczyznach. Doprowadziła do bezprecedensowego wzrostu zamożności społeczeństw, w których się dokonała. Przez cały okres istnienia ludzkich cywilizacji przeciętny dochód per capita wynosił 3 ± 2 \$ dziennie (Maddison 2001: 260–268). W okresach rozkwitu cywilizacja osiągała górną granicę zamożności (np. Cesarstwo Rzymskie w I w. po Chrystusie), w latach epidemii bądź klęski nieurodzaju – granicę dolną (np. Europa Zachodnia w XIII w.). Rewolucja przemysłowa zapoczątkowała marsz ludzkości do powiększania zamożności. Dziś, po upływie 200–300 lat od jej rozpoczęcia, ludzkość jest bogatsza co najmniej 16-krotnie bardziej niż jej przodkowie żyjący w czasach przed rewolucją (Maddison 2001: 260–268).

Rewolucja przemysłowa odsunęła groźbę wpadnięcia w pułapkę malthuszańską (Malthus 1798: 4–6). W ślad za gwałtownym wzrostem zamożności poszły zmiany społeczne, kulturowe czy polityczne. Od tego czasu można zaobserwować wzrost znaczenia kobiet w społeczeństwie, spłaszczenie bądź zniesienie hierarchii społecznej czy też upowszechnienie się instytucji demokratycznych. Ze względu na to, iż rewolucja przemysłowa w krótkim czasie znacznie zmieniła obraz świata (Zamorska 2020: 12), uważana jest za triumf liberalizmu (Matera, Skodlarski 2020: 5).

Istnieje wiele prób wyjaśnienia tego „Doniosłego Wydarzenia”. Niektóre akcentują rolę akumulacji kapitału fizycznego oraz ludzkiego. Inne koncentrują się na akumulacji pierwotnej oraz niewolnictwie (Kaliński 2008: 20). Jeszcze inne wskazują na pogłębienie się handlu zagranicznego jako motor wzrostu (Smith 1954: 481–488). Można doszukiwać się jeszcze wielu innych przyczyn pojawienia się rewolucji przemysłowej. Problemem jest to, że wyjaśniają one zaledwie drobną część owego 16-krotnego wzrostu bogactwa. Przekonujące spojrzenie na główną przyczynę pojawienia się rewolucji przemysłowej daje D.N. McCloskey. Jej zdaniem wejście ludzkości na ścieżkę szybkiego bogacenia się spowodował wybuch innowacyjności w społeczeństwie. Był on możliwy dzięki powszechnej zmianie opinii o przedsiębiorczości i zaradności, co spowodowało wzrost godności ludzi. W połączeniu ze wzrostem wolności gospodarczej pojawiły się warunki do twórczej destrukcji.

Wyjaśnienie McCloskey, które autor w skrócie przedstawi w tym artykule, wydaje się dobrze tłumaczyć powstanie rewolucji przemysłowej. W jej wywodach brakuje jednak swoistego mechanizmu tłumaczącego sposób przełożenia się wzrostu wolności i godności ludzkiej na wzrost

innowacyjności³. Innymi słowy, nie wiadomo, jak dokładnie wolność i godność ludzi sprawia, że są oni bardziej innowacyjni. Celem niniejszego artykułu jest wyjaśnienie tej kwestii. Artykuł powstał w konwencji hipotetyczno-dedukcyjnej. Z tego względu główną metodą badawczą autora jest wnioskowanie dedukcyjne oraz krytyczna analiza literatury. Te narzędzia pozwolą na weryfikację głównej hipotezy badawczej, która brzmi: wzrost godności i wolności człowieka przedsiębiorczego zwiększa oraz ukierunkowuje aktywność ludzką na tworzenie innowacji. Z powyższej hipotezy ogólnej można wyodrębnić następujące hipotezy szczegółowe.

1. Wzrost godności człowieka przedsiębiorczego motywuje ludzi do zwiększenia zaangażowania we własne projekty gospodarcze.
2. Wzrost wolności gospodarczej umożliwia zwiększenie się udziału społeczeństwa zaangażowanego we własne projekty gospodarcze.
3. Zwiększona aktywność gospodarcza prowadzi do zmniejszenia się przychodów krańcowych z czynników wytwórczych, co wymusza szukanie dodatkowej renty poprzez tworzenie oraz wdrażanie innowacji.

Przyczyny rewolucji przemysłowej

Prób wyjaśnień zaistnienia rewolucji przemysłowej jest wiele. Co ciekawe, spektrum tych wyjaśnień okazuje się bardzo szerokie. Pojawienie się rewolucji przemysłowej mają wyjaśniać kwestie genetyczne, geograficzne, religijne, ekonomiczne, polityczne czy nawet instytucjonalne. Tabela 1 prezentuje zebrane przyczyny zaistnienia rewolucji przemysłowej.

Tabela 1. Potencjalne przyczyny pojawienia się rewolucji przemysłowej z krótkim wyjaśnieniem i podziałem na rodzaje

Table 1. Potential reasons for the emergence of the industrial revolution with a brief explanation and division into types

Nazwa	Rodzaj	Krótkie wyjaśnienie
1	2	3
Zapobiegliwość	Inne	Ludzie okazują się bardziej roztropni oraz racjonalni. Są w stanie powstrzymać się od konsumpcji i zaoszczędzonymi środkami gospodarować mądrzej. Problemem jest to, że zapobiegliwość nie objawiła się w XVIII w., a de facto zawsze towarzyszyła ludzkości (Oschinsky 1971: 309).

³ W trakcie lektury dzieł McCloskey autor odniósł wrażenie, że tworzy ona nową czarną skrzynkę Edgewortha, którą sama krytykuje.

1	2	3
Rozwój nauki	Instytucjonalne	Badania naukowe umożliwiają tworzenie wynalazków i nowych rozwiązań technicznych, co przyspiesza wzrost (Musson, Robinson 1969: 142). Problemem jest jednak to, że w czasach rewolucji przemysłowej nie istniała jeszcze nowoczesna nauka, a wynalazki tworzone były raczej metodą eksperymentalną, czyli prób i błędów, przez pojedyncze osoby (Mokyr 1990: 169, 170).
Lepsze instytucje	Instytucjonalne	Wprowadzone pod koniec XVII w. zmiany funkcjonowania państwa (Anglii), takie jak: poszanowanie własności prywatnej, zarządzanie długiem publicznym itp., wprowadziły Anglię w rewolucję przemysłową (North, Weingast 1989: 831). Gdyby w istocie zmiany instytucjonalne doprowadziły do rewolucji przemysłowej, to powinniśmy ją zaobserwować wielokrotnie w innych miejscach świata, np. w starożytnym Egipcie.
Akumulacja kapitału fizycznego	Ekonomiczne	Inwestycje w kapitał fizyczny mają zwiększać wydajność pracy (Feinstein 2003: 47). Problem jest taki, że owszem, zwiększają wydajność, lecz bez innowacji szybko maleje produktywność krańcowa kapitału (Solow 1956: 66–70).
Akumulacja kapitału ludzkiego	Ekonomiczne	Kapitał ludzki jest szczególnie ważny dla wzrostu gospodarczego (Mankiw, Romer, Weil 1992: 424–432). Jednak w okresie rozpoczynania się rewolucji przemysłowej poziom kapitału ludzkiego był niewielki w Wielkiej Brytanii i nie różnił się znacząco od poziomu w innych państwach (Mitch 2003: 6).
Akumulacja pierwotna	Polityczne	Do akumulacji kapitału potrzebny jest... kapitał. Aby móc rozpocząć ów samonapędzający się proces, potrzebna jest odpowiednio duża ilość kapitału. Tylko wówczas proces będzie przebiegał samoczynnie (Marks 1968: 848, 849). Wielka Brytania miała uzyskać ów kapitał poprzez grabież terytoriów przez nią okupowanych (Kaliński, Landau

1	2	3
		2003: 11). W rzeczywistości kapitału niezbędnego do rozpoczęcia uprzemysłowienia nie potrzeba było dużo, a pozyskiwano go jako formę pożyczki od kupców lub krewnych (Crouzet 1985: 9).
Niewolnictwo/imperializm	Polityczne	Niewolnictwo, jako darmowy nakład siły roboczej, miało służyć budowaniu bogactwa Wielkiej Brytanii, które umożliwiło z kolei powstanie rewolucji przemysłowej. Jednak badania wskazują, że zyski czerpane z handlu niewolnikami były bardzo niskie – zdecydowanie za niskie, aby można było stwierdzić, że to niewolnictwo zwielokrotniło dochód narodowy Wielkiej Brytanii (Richardson 2003: 512).
Geografia/ surowce naturalne	Geograficzne	Położenie geograficzne ma znaczenie dla rozwoju cywilizacji. Najlepiej rozwinięte cywilizacje pojawiały się w strefie umiarkowanej, jak Chiny czy Rzym (Diamond 2010: 3–21). Geografia nie tłumaczy wszakże, czemu rewolucja przemysłowa pojawiła się akurat w północno-zachodniej Europie, która nie wyróżnia się znacznie od pozostałych części kontynentu.
Etyka protestancka	Religijne	Etyka protestancka miała zmienić nastawienie ludzi do prowadzenia działalności gospodarczej. W społecznościach katolickich praca to konieczność podejmowana w trosce o wyżywienie siebie i rodziny. Zdaniem kalwinów powodzenie w prowadzeniu działalności jest skutkiem Bożego błogosławieństwa. Efektywna przedsiębiorczość wskazywała zatem, że człowiek znajduje się na dobrej drodze do zbawienia. Dlatego społeczności kalwińskie dążyły do osiągania zysku i rozwoju gospodarczego (Weber 2002: 34–37). Powyższą tezę zakwestionował z czasem sam Weber, stwierdzając: „Pogląd, jakoby ludzie w naszej racjonalistycznej i kapitalistycznej epoce kierowali się interesem gospodarczym chętniej niż w innych okresach, jest dziecinny” (Weber 1923: 355).

1	2	3
Handel zagraniczny	Ekonomiczne	Rozszerzanie się handlu między państwami przynosi korzyści wszystkim zaangażowanym krajom. Wynika to głównie z lepszej alokacji zasobów i specjalizacji oraz podziału pracy (Ricardo 1919: 95). Handel nie może jednak wyjaśnić tak znacznego wzrostu gospodarczego, jaki nastąpił w wyniku rewolucji przemysłowej. Wzrost produktywności gospodarki dzięki rozszerzeniu się handlu zwyczajnie nie jest tak wysoki (Mokyr 1990: 151–153).
Neodarwinizm	Genetyczne	Zgodnie z hipotezą Clarka osoby majątne posiadają więcej potomstwa, którym przekazują swoje geny. Ich wartości wypierają z czasem słabsze geny i się rozprzestrzeniają w społeczeństwie. Prowadzi to do kształtowania się bardziej cierpliwego, pracowitego oraz kreatywnego społeczeństwa, a w rezultacie – do wzrostu gospodarczego. Problem z tą hipotezą jest taki, że badania historyków gospodarczych weryfikują ją negatywnie. Wystarczy wskazać, że bogaci nie mają dużo potomstwa, zaś współczynnik zgonów w okresie przedrewolucyjnym był bardzo wysoki (Goldstone 2007: 9–12).

Źródło: opracowanie własne.

Przedstawione w tabeli 1 koncepcje genezy rewolucji przemysłowej nie stanowią wszystkich prób wyjaśnienia jej fenomenu. Ujęte zostały jedynie te najbardziej zbadane i dyskutowane w świecie naukowym. Zdaniem autora żadnej z wyżej opisanych koncepcji nie można uznać za jedyną, integralną przyczynę powstania rewolucji. Niektóre z nich są całkowicie błędne (neodarwinizm, niewolnictwo), inne przyczyniły się do rewolucji w niewielkim stopniu (etyka protestancka, geografia). Część z nich stanowi warunek konieczny zaistnienia rewolucji (kapitał fizyczny i ludzki, lepsze instytucje), lecz same z siebie jej nie wywołały.

Dla zrozumienia głównej przyczyny rewolucji przemysłowej warto sięgnąć do neoklasycznych modeli wzrostu gospodarczego. Obecnie uznaje się, że czynniki wzrostu w nich zawarte są odpowiedzialne za różnicę w poziomie życia państw bogatych i biednych. O ile nie stanowią „głównego pchnięcia” wzrostu w czasach rewolucji, są dobrym punktem odniesienia do zrozumienia gwałtownego wzrostu produktywności.

Linia brzegowa produktu a przypyływ gospodarczy

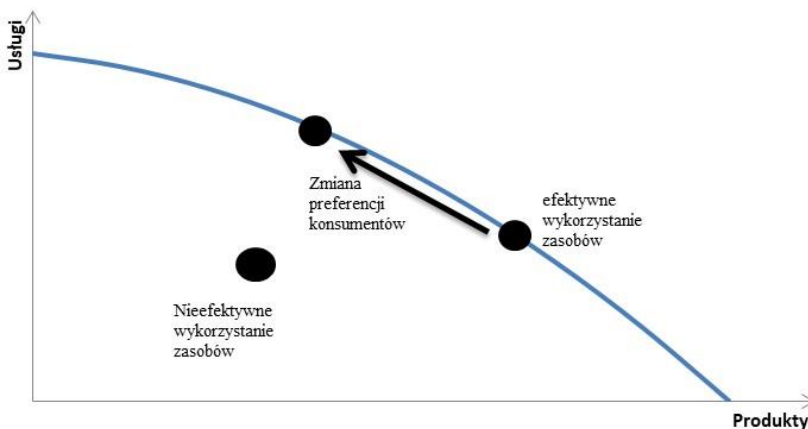
Funkcja produkcji opisana w modelu Solowa⁴ wygląda następująco:

$$Q = F(A, K, H, L)$$

gdzie: A – postęp techniczny, K – kapitał fizyczny, H – kapitał ludzki, L – siła robocza.

Zdaniem Solowa oraz innych ekonomistów neoklasycznych poziom produkcji w gospodarce determinują twarde czynniki czysto ekonomiczne (Solow 1956: 66). Tworzą one krzywą możliwości produkcyjnych. Zadaniem rynku jest taka alokacja sił wytwórczych, aby produkcja rzeczywista znajdowała się na krzywej. Oznacza to wówczas, że dostępne zasoby wykorzystywane są efektywnie.

Badania prowadzone przez Howitta wskazują, że wzrost nakładów kapitału fizycznego oraz kapitału ludzkiego wyjaśnia zaledwie ok. 10% stopy wzrostu PKB na pracownika. Pozostałe 90% wyjaśnienia stopy wzrostu PKB na pracownika znajduje się w reszcie Solowa (Howitt 2005: 1610, 1611). Potwierdzają to również modele teoretyczne. Uwzględniając malejące przychody z kapitałów, po przekształceniu powyższej funkcji, otrzymuje się rysunek 2.

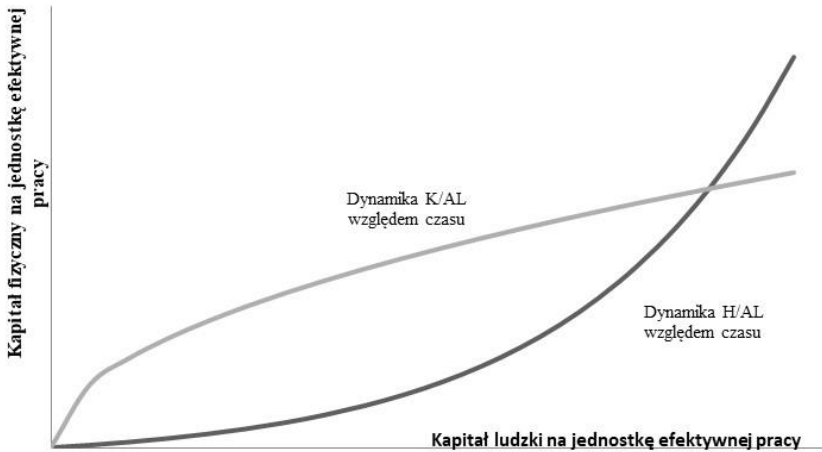


Rys. 1. Krzywa możliwości produkcyjnych

Fig. 1. Production possibilities curve

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mankiw, Taylor 2009: 62.

⁴ W modelu Solowa nie jest ujęty kapitał ludzki. Został on dodany przez Mankiwa – Romera – Weila do modelu wzrostu. Dla przejrzystości wywodu autor nie opisuje szczegółowych różnic między modelami wzrostu.



Rys. 2. Dynamika kapitału fizycznego oraz ludzkiego na jednostkę efektywnej pracy

Fig. 2. Dynamics of physical and human capital per unit of effective work

Źródło: Romer 2000: 154.

Z powyższego rysunku wynika, że kapitał ludzki oraz fizyczny na pracownika stabilizują się w punkcie przecięcia obu krzywych. W związku z tym wzrost nakładu kapitału, zarówno fizycznego jak i ludzkiego, może przesunąć krzywą możliwości produkcyjnych w nieznacznym stopniu. Z tego względu czysto ekonomiczne czynniki określają rozmiar gospodarki, lecz w bardzo niezacznym stopniu kształtują jej dynamikę (Romer 2000: 35). Dlatego neoklasyczną funkcję produkcji można określić jako linię brzegową produktu.

Resztą Solowa, która wyjaśnia 90% wzrostu gospodarczego na pracownika, są innowacje. Można je określić jako przyływ gospodarczy, ponieważ są w stanie znacząco przesunąć krzywą możliwości produkcyjnych. Innowację należy rozumieć w sensie zaproponowanym przez Schumpetera. Polega ona na *odkryciu* nowego produktu lub znalezieniu innych zastosowań dotychczas wykorzystywanych dóbr. Innowator nie jest aktorem biernym, który odbiera informacje z rynku odnośnie popytu na dobra i usługi oraz cen czynników wytwórczych, a następnie dokonuje alokacji zasobów celem maksymalizacji zysku. Innowator poprzez działanie szuka *nowych*, dotychczas niestosowanych możliwości zaspokojenia potrzeb konsumentów (Kirzner 1976: 79, 84; Schumpeter 1995: 163).

Wejście na ścieżkę nowoczesnego wzrostu gospodarczego wymaga społeczeństwa przychylnie nastawionego do innowacji oraz znacznego udziału innowatorów w społeczeństwie. Każde czasy miały swoje od-

krycia: przykładem może być da Vinci w XV-wiecznych Włoszech i jego seria wynalazków bądź wynalezienie prochu przez Chińczyków. Pomimo pojedynczych odkryć tamte społeczeństwa nie doświadczyły rewolucji przemysłowej. Aby ta się dokonała, potrzebnych jest wielu innowatorów oraz umiejętność zastosowania innowacji w życiu codziennym. Zdaniem McCloskey to wolność oraz godność klasy średniej (McCloskey nazywa klasę średnią burżuazją) jest warunkiem koniecznym tworzenia społeczeństwa innowacyjnego.

Wolność to możliwość działania bez fizycznej przeszkody ze strony osób trzecich. Godność zasadza się na opinii, jaką prezentuje społeczność względem konkretnego działania. Współgranie wolności i godności ma znaczenie. Społeczeństwo, które ma jedno bez drugiego, nie tworzy bodźców do podejmowania aktywności. Przykładowo, wolność tworzy możliwość dokonania przedsięwzięcia. Jeśli jednak przedsiębiorcy brakuje godności, czyli inni członkowie społeczności przypisują działaniom przedsiębiorcy niską wartość, to nie otrzymuje też zachęty do wytrwałego angażowania się we własne przedsięwzięcie. Rozdzielenie godności od wolności jest lepiej zauważalne tam, gdzie występuje godność bez wolności. Przedsiębiorca, który zdaniem społeczności wykonuje pożyteczne zajęcie, bez wolności nie jest w stanie w długim okresie prowadzić przedsięwzięcia. Prędzej czy później jego aktywność zostanie zablokowana przez urzędników państwowych lub inne zorganizowane grupy (np. w średniowieczu gildie rzemieślnicze) (McCloskey 2017: 14, 15).

Aby znaleźć główną przyczynę powstania rewolucji przemysłowej, należy odnaleźć proces lub zdarzenie, które zaistniały nie wcześniej niż w XVIII w. i nie gdzie indziej niż w północno-zachodniej Europie. McCloskey udowadnia, że wzrost znaczenia godności i wolności burżuazji splótł się z oświeceniem w XVII oraz XVIII w. W Chinach lub Japonii kupcy, aż do czasów obecnych, byli traktowani prawie tak jak osoby wywożące fekalia. W Europie przez dwa tysiąclecia uważano ich za nieprzyjaciół Boga. Do XIX w. innowacje powszechnie uważano za zagrożenie dla miejsc pracy. Najwybitniejsze umysły zajmowały się strategiami wojen, polityką, religią czy sztuką, ponieważ prowadzenie działalności gospodarczej uważano za zajęcie niegodne geniuszy (McCloskey 2017: 515).

Na znaczenie wolności i godności jako motoru wzrostu gospodarczego zwracał uwagę już Tocqueville: „Społeczeństwa polityczne są nie tym, czym się stają dzięki swym ustawom, ale tym, do czego z góry przygotowują je uczucia, wierzenia, idee, nawyki serca i umysłu ludzi, z których się składają. (...) Uczucia, idee, obyczaje (...) mogą prowadzić do dobrobytu i wolności politycznej” (Tocqueville 1999: 272).

Czynności i działania stają się godne w oczach społeczeństwa dzięki komunikacji i rozmowie. Słowo ma wielką moc sprawczą. Sprawowanie kontroli nad językiem oznacza sprawowanie kontroli nad rzeczywistością. Widoczne jest to w przypadku wymawiania inkantacji, zakazów, klątw lub przysięg. Język kształtuje sposób myślenia człowieka. Przykładowo, nazwanie pieniędzy dla bezrobotnych „zasiłkiem” ma inny ładunek emocjonalny niż nazwanie ich „zabezpieczeniem socjalnym” (Weaver 2010: 159–164). Zmiana języka zapoczątkowała rewolucję przemysłową. W XVI i XVII w. podniesiono kupców i twórców maszyn do rangi szlachty. Coraz więcej dobrze urodzonych ludzi zaczęło trudnić się handlem i innowacjami. Było to możliwe dzięki powszechnej akceptacji społeczeństwa dla podejmowania tego typu aktywności, wyrażanej w codziennej konwersacji. Potwierdzają to słowa szwajcarskiego podróżnika: „w Anglii, inaczej niż we Francji i w Niemczech, nie spogląda się na handel z góry jako na coś hańbiącego. Tutaj ludzie wywodzący się z dobrych rodzin, a nawet ci z tytułami szlacheckimi mogą zostać kupcami, nie tracąc przynależności do swojej warstwy społecznej” (Blanning 2007: 110).

Mechanizm transmisji

Przez godność należy rozumieć stan pełnej wartości człowieka (Janowska 2011: 61). Godność ludzka jest przyrodzona oraz niezbywalna. Społeczeństwo różnicuje jednak poziom godności, przypisując jednym ludziom wyższy jej poziom, a innym niższy w zależności od ich ról społecznych (Piechowiak 2004: 45). Przykładowo, społeczeństwo znacznie bardziej docenia działalność lekarzy niż sprzątaczek. Najwyższy możliwy do osiągnięcia poziom godności to status autorytetu (Jagielska 2021: 155). Obdarzenie wysokim poziomem godności jakiegoś działania/zawodu motywuje jednostki do jego wykonywania (Kozłowski 2017: 141). W końcu zdecydowana większość osób w życiu wolałaby być lekarzem niż sprzątaczką.

Osoba przedsiębiorcza, o której wiadomo, że trudni się organizacją pracy i szukaniem nowych możliwości zaspokojenia potrzeb konsumentów, może posiadać wysokie lub niskie uznanie społeczne co do swojej roli. W społeczeństwie, które przypisuje niski stopień godności osobom przedsiębiorczym, nie można oczekiwać wysokiego zaangażowania tych jednostek we własne projekty gospodarcze. Ludzie, jako istoty społeczne, dążą do osiągnięcia wysokiego statusu społecznego i uznania w oczach społeczeństwa. Jeśli osoby przedsiębiorcze nie zyskują tego

statusu i uznania (godności), tracą dodatkowy bodziec i motywację do podejmowania się tego typu projektów. Z kolei wzrost stopnia godności osób przedsiębiorczych stanowi potężną dawkę motywacji do angażowania się w tego typu projekty. Przykładem może być ewolucja godności przedsiębiorcy w Polsce. W okresie PRL-u przedsiębiorców nazywano „prywaciarzami” czy „wyzyskiwaczami”. Raczej nie stanowiło to bodźca do długiego planowania i wytrwałości w realizacji innowacyjnego projektu inwestycyjnego. Obecnie to się zmienia. Dziś przedsiębiorca cieszy się w miarę wysokim statusem społecznym, a nastolatki i młodzież starają się wykreować nowe pomysły zaspokojenia potrzeb. Na tej podstawie należy wyciągnąć wniosek, że wzrost godności człowieka przedsiębiorczego motywuje ludzi do zwiększenia zaangażowania we własne projekty gospodarcze.

Wolność gospodarowania to brak przeszkód ze strony osób trzecich w podejmowaniu aktywności. Hipotetycznie całkowity brak wolności uniemożliwia podjęcie jakiegokolwiek działania (Reszczyński 2018: 6). Wolność gospodarcza może być ograniczona na wiele sposobów. Najbardziej restrykcyjnym z nich jest całkowity zakaz działania. Mniej bezpośredni to regulowanie aktywności gospodarczej, tworzenie barier wejścia oraz wyjścia czy nakładanie podatków lub innych obciążeń na dany rodzaj aktywności. Badania pokazują, że rozwój przedsiębiorczości jest pozytywnie skorelowany z wolnością gospodarczą (Sztokfisz 2018: 8). E. Balazs pokazuje na przykładzie Chin, jak ograniczenia wolności spowodowały zduszenie innowacyjności w społeczeństwie (Landes 2018: 79, 80). Z kolei władze PRL, gdzie obowiązywał zakaz prowadzenia działalności gospodarczej, wprowadziły prawo zrzeszania się celem zwiększenia aktywności gospodarczej (Kosiński 2003: 23).

Wolność gospodarcza ma znaczący wpływ na aktywność przedsiębiorstw (Opala, Rzońca, *Ile wolności...*). W warunkach całkowitego braku wolności gospodarczej (przykładem może być gospodarka PRL) aktywność gospodarcza ogranicza się do pracy na rzecz państwa. Praca musi być wykonana według określonych procedur, ponieważ w tym systemie nie ma wolności. Nie ma zatem też miejsca ani na indywidualne projekty gospodarcze, ani na twórczość pracowników. Jeżeli dany rodzaj aktywności (np. handel) zostanie „obdarzony” wolnością gospodarczą, pojawi się tam inicjatywa własna społeczeństwa, np. w postaci przedsiębiorstw. Będzie to wynikać z dodatkowej renty w tym segmencie gospodarki. W miarę zwiększania się liczby przedsiębiorstw w tej branży ponadnormatywny zysk będzie się zmniejszał, co dobrze opisuje ekonomia neoklasyczna. Rozszerzenie zakresu wolności gospodarczej na kolejne branże powieli wyżej opisany mechanizm, co spowoduje wzrost

liczby firm i przedsiębiorców. Widoczne więc jest, że wraz ze wzrostem wolności gospodarczej wzrasta udział społeczeństwa zaangażowanego we własne projekty gospodarcze.

Zwiększenie się godności przedsiębiorców poprawia motywację do tworzenia oraz wdrażania projektów gospodarczych. Poszerzenie zakresu wolności gospodarczej umożliwia zwiększenie się liczby przedsiębiorców oraz przedsiębiorstw. Splot tych dwóch czynników uwalnia energię społeczną ukierunkowaną na wzrost aktywności gospodarczej. W miarę zwiększania się liczby przedsiębiorstw na istniejących rynkach zwiększa się podaż dóbr i usług. Prowadzi to do zmniejszenia się przychodów krańcowych czynników wytwórczych, obniżenia się cen, a w konsekwencji również zysków, u wszystkich przedsiębiorców. Zyski przedsiębiorstw stają się „normalne”⁵ w neoklasycznym znaczeniu tego pojęcia (Mankiw, Taylor 2009: 370–393). Chęć osiągania dodatkowych zysków wymusza na przedsiębiorcach poszukiwanie nowych potrzeb konsumentów lub reorganizację procesów zachodzących w przedsiębiorstwie zwiększającą ich produktywność. Innymi słowy, pogoń za rentą jest źródłem innowacyjności przedsiębiorców. Nie da się bowiem osiągnąć ponadnormalnych zysków, działając w ten sam sposób co inni przedsiębiorcy, jeśli jest ich wielu. Należy odnaleźć nowe sposoby produkcji lub nowy produkt, aby konsument otrzymał dodatkową wartość. Z tego względu zwiększona aktywność gospodarcza zmniejsza rentowność przedsiębiorstw, co wymusza szukanie dodatkowej renty poprzez tworzenie oraz wdrażanie innowacji.

Wnioski

Zdaniem McCloskey praprzyczyną rewolucji przemysłowej był wzrost godności i wolności burżuazji, dzisiaj rozumianej jako klasa średnia. Każda inna próba wyjaśnienia „Doniosłego faktu” nie daje satysfakcjonujących odpowiedzi. Niektóre wyjaśnienia są błędne na gruncie logiki formalnej bądź niezgodne z historią. Inne napędzają rewolucję w bardzo małym stopniu. Jeśli rzeczywiście odpowiadałyby za powsta-

⁵ Zysk normalny oznacza, że zysk ekonomiczny jest równy zeru. Prowadzi to do wniosku, że dla przedsiębiorcy jest obojętne, czy osiągnie zysk księgowy z danego przedsięwzięcia czy z alternatywnego. W rzeczywistości zysk ekonomiczny mógłby się równać zeru tylko w gospodarce neoklasycznej, tj. przy pełnej informacji, braku kosztów transakcyjnych itp. Rzeczywista gospodarka znacząco różni się od modelowej gospodarki opisywanej przez neoklasyków, jednak sam termin dobrze oddaje, do czego dążą parametry gospodarcze.

nie rewolucji, powinna ona wybuchnąć w wielu miejscach świata oraz w różnych okresach. Jeszcze inne wyjaśnienia pokazują poziom wielkości gospodarki (linia brzegowa), lecz nie tłumaczą dynamiki procesów gospodarczych (przyływu).

McCloskey tłumaczy, że rewolucja przemysłowa dokonała się dzięki eksplozji innowacyjności w społeczeństwie holenderskim, a następnie brytyjskim. Eksplozja nie pojawiła się dlatego, że Brytyjczycy czy Holendrzy w XVIII w. nagle stali się mądrzejsi, bardziej kreatywni, zaradni, przedsiębiorczy czy chciwi. Zmiana wynikała z ewolucji postrzegania osób zaradnych i przedsiębiorczych przez społeczeństwo. Próba działania w inny sposób oraz tworzenie wynalazków czy usprawnień nie uchodziło w społeczeństwie za coś niepożądanego, nienormalnego, dziwnego czy niebezpiecznego. Samych przedsiębiorców, wynalazców czy innowatorów traktowano z szacunkiem i godnością.

Wzrost godności i wolności osób przedsiębiorczych przekłada się na wzrost innowacyjności. Okazało się, że wzrost godności motywuje ludzi do angażowania się we własne projekty gospodarcze. Poszerzenie się zakresu wolności zwiększa partycypację społeczeństwa we własnych projektach gospodarczych. Umożliwia to tworzenie się konkurencyjnych rynków. W miarę wzrostu liczby przedsiębiorców na rynkach maleją przychody krańcowe czynników wytwórczych, co prowadzi do unormowania się zysków. Poszukiwanie dodatkowych zysków wymusza tworzenie i wdrażanie innowacji. W związku z tym, zdaniem autora, należy pozytywnie zweryfikować wszystkie hipotezy szczegółowe, a w rezultacie hipotezę główną. Tym samym cel pracy uznaje się za osiągnięty.

Literatura

- Blanning T., 2007, *The pursuit of Glory: Europe 1648–1815*, Nowy Jork.
- Crouzet F., 1985, *The First Industrialists: The Problem of Origins*, Cambridge.
- Diamond J., 1997, *Strzelby, zarazki, maszyny. Losy ludzkich społeczeństw*, Warszawa 2010.
- Feinstein C.H., 2003, *National Income Accounts: Investment and Savings* [w:] *The Oxford Encyclopedia of Economic History*, t. 4, red. J. Mokyr, Oxford.
- Goldstone J.A., 2007, *Meet the Author: Farewell to Alms by Gregory Clark*, Social Science History Association Annual Meeting, Chicago, http://web.archive.org/web/20111007100217/http://eh.net/bookreviews/ssha_farewell_to_alms.pdf (dostęp: 17.10.2020).
- Howitt P., 2005, *Coordination Issues in Long-Run Growth* [w:] *Handbook of Computational Economics*, t. 2: *Agent-Based Computational Economics*, red. L. Tesfatsion, K. Judd, Amsterdam.

- Jagielska K., 2021, *Autorytet zawodu nauczyciela w opinii studentów studiów nauczycielskich*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia – Psychologia”, nr 4.
- Jankowska M., 2011, *Dar życia w aspekcie odkrywania prawdy o sobie i pogłębiania godności*, „Fides et Ratio”, nr 2.
- Kaliński J., 2008, *Historia gospodarcza XIX i XX w.*, Warszawa.
- Kaliński J., Landau Z., 2003, *Gospodarka Polski w XX wieku*, Warszawa.
- Kirzner I.M., 1976, *Equilibrium versus Market Process* [w:] *The Foundations of Modern Austrian Economics*, red. E.G. Dolan, Kansas City.
- Kosiński E., 2003, *Aspekt prawny wolności gospodarczej*, „Kwartalnik Prawa Publicznego”, nr 3/4.
- Kozłowski R., 2017, *Godność jako logos życia*, „Filozofia Chrześcijańska”, nr 14.
- Landes D., 2018, *Bogactwo i nędza narodów. Dlaczego jedni są tak bogaci, a inni tak ubodzy*, Warszawa.
- Maddison A., 2001, *The World Economy*, Paryż.
- Malthus T., 1798, *An Essay on the Principle of Population*, London.
- Mankiw N.G., Romer D., Weil D.N., 1992, *A Contribution to the Empirics of Economic Growth*, „The Quarterly Journal of Economics”, nr 2.
- Mankiw N.G., Taylor M.P., 2009, *Mikroekonomia*, Warszawa.
- Marks K., 1968 (I wyd. 1867), *Kapitał. Krytyka ekonomii politycznej*, t. 1 [w:] K. Marks, F. Engels, *Dziela*, t. 23, Warszawa.
- Matera R., Skodlarski J., 2020, *Gospodarka światowa. Geneza i ewolucja do czasów pandemii*, Warszawa.
- McCloskey D.N., 2017, *Burżuazyjna godność. Dlaczego ekonomia nie potrafi wyjaśnić współczesnego świata?*, Warszawa.
- Mitch D., 2003, *Human Capital* [w:] *The Oxford Encyclopedia of Economic History*, t. 3, red. J. Mokyr, Oxford.
- Mokyr J., 1990, *The Lever of Riches: Technological Creativity and Economic Progress*, Oxford.
- Musson A.E., Robinson E., 1969, *Science and Technology in the Industrial Revolution*, Manchester.
- North D.C., Weingast B.R., 1989, *Institutions and Commitment: The Evolution of Institutions Governing Public Choice in Seventeenth-Century England*, „Journal of Economic History”, nr 4.
- Opala P., Rzońca A., *Ile wolności gospodarczej?*, Forum Obywatelskiego Rozwoju, Zeszyty FOR, https://for.org.pl/upload/File/zeszyty/Zeszyt_Ile_wolnosci_gospodarczej_Opala.pdf (dostęp: 04.12.2022).
- Oschinsky D., 1971, *Walter of Henley and Other Treatises on Estate Management and Accounting*, Oxford.
- Piechowiak M., 2004, *Godność jako fundament powinności prawa wobec człowieka* [w:] *Urzeczywistnianie praw człowieka w XXI wieku*, red. P. Marciniak, S.L. Stadniczeńko, Opole.
- Reszczyński J., 2018, *O pojęciu wolności gospodarczej w ekonomii i w naukach prawnych*, „Studia Ekonomiczne. Gospodarka – Społeczeństwo – Środowisko”, nr 1.
- Ricardo D., 1919, *Zasady ekonomii politycznej i opodatkowania*, Warszawa.
- Richardson D., 2003, *Slave Trade* [w:] *The Oxford Encyclopedia of Economic History*, t. 4, red. J. Mokyr, Oxford.
- Romer D., 2000, *Makroekonomia dla zaawansowanych*, Warszawa.

- Schumpeter J., 1995, *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, Warszawa.
- Smith A., 1954, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, Warszawa.
- Solow R., 1956, *A Contribution to the Theory of Economic Growth*, "The Quarterly Journal of Economics", nr 1.
- Sztokfisz B., 2018, *Rynki Peer-to-Peer jako współczesny przejaw wolności gospodarczej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 349.
- Tocqueville A. de, 1999 (I wyd. 1853), *Do Claude-Francois de Corcelle'a, 17 września 1853* [w:] A. de Tocqueville, *Listy*, Warszawa.
- Weaver R.M., 2010, *Idee mają konsekwencje*, Warszawa.
- Weber M., 2002 (I wyd. 1904–1905), *Etyka protestancka a duch kapitalizmu* [w:] M. Weber, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu. Protestantkie „seky” a duch kapitalizmu*, Warszawa.
- Weber M., 1923, *General Economic History*, New York.
- Zamorska K., 2020, *Pięć rewolucji przemysłowych – przyczyny, przebieg i skutki (ujęcie historyczno-analityczne)*, „Studia BAS”, nr 3.

The importance of freedom and dignity of the middle class at the beginning of the industrial revolution in 18th century England

Abstract

The industrial revolution initiated humanity's march towards wealth. Started in the 18th century in England, it changed the socio-institutional system of the world, which continues to this day. There are many attempts to explain the revolution. One of them, proposed by D. N. McCloskey, describes the rise of the revolution as a result of a widespread change in society's opinion about creativity, entrepreneurship and innovation. Along with political changes, this has led to an increase in the freedom and dignity of England's middle class. This provided a foothold for an explosion of innovation. However, McCloskey does not account for exactly how the increase in the dignity and freedom of entrepreneurs translates into increased innovation. The aim of the work is to explain this mechanism. Critical literature analysis and deductive reasoning were used to achieve this goal. Research shows that an increase in dignity motivates people to become more active in their own economic projects, while an increase in freedom enables an increase in the participation of the public involved in their own projects. Finally, the increase in economic activity increases the number of market participants, which forces the search for additional annuities by creating and implementing innovations.

Key words: industrial revolution, dignity, freedom, innovations